

تبیین فقهی حقوقی حجاب و عفاف و نهادینه سازی آن

دانشیار دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

سیدمهدی جوکار

کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق دانشگاه یاسوج

مریم سپاسدار

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 – 1477
ISC.SID.NOORMAGZ.MAGIRAN
GOOGLESCHOLAR.ENSANI
www.jaml.ir

سال پنجم، شماره ۲۰،
صفحات ۱۲-۱

چکیده

حجاب در یک معنای کلی به معنای پوشش و ستر است. حجاب و عفاف از ارزشهای اخلاقی است که همواره در متون دینی مورد تأکید قرار گرفته و نقش بسزایی در سلامت فرد و اجتماع دارد که سعادت و کمال و یا انحطاط یک فرد یا جامعه در گرو آن می‌باشد. این مهم نیازمند نهادینه سازی فرهنگ حجاب و عفاف به عنوان یکی از ضرورت‌های باورهای دینی نیازمند برنامه ریزی صحیح در سه حوزه فرد، خانواده و جامعه می‌باشد که برای اجرایی و عملیاتی شدن آن نیازمند حرکت جمعی پویایی در حوزه‌های مختلف خصوصی و عمومی می‌باشد. هدف از پژوهش حاضر تبیین حجاب و عفاف و روشهای نهادینه سازی آن در جامعه می‌باشد. این پژوهش که به روش کتابخانه‌ای و با استناد به منابع معتبر فقهی فرآهم شده است در صدد است که ابتدا با تبیین معنا و مفهوم حجاب و عفت به عوامل ضعف و راههای تقویت و نهادینه سازی آن در راستای استحکام این امر گامی مفید برداشته شود.

حجاب، عفاف، نهادینه سازی

واژگان کلیدی:

طبقه‌بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم شناسی - حقوق بین الملل - حقوق خصوصی

Scientific Journal of Modern
Jurisprudence and Law

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 - 1477

Profile in ISC, SID, Noormags,
Magiran, Ensani,
GoogleScholar
www.jaml.ir

fifth year, Issue 20

Pages 1-12

Legal jurisprudential explanation of hijab and chastity and its institutionalization

Seyed Mehdi Jokar Associate Professor, Yasuj University, Yasuj, Iran

Maryam Sepasdar Master's degree in Jurisprudence and Fundamentals of Law, Yasuj University

Abstract

In a general sense, hijab means covering and covering. Hijab and chastity are moral values that have always been emphasized in religious texts and play a significant role in the health of the individual and society, on which the happiness and perfection or decadence of an individual or society depends. This important matter requires institutionalizing the culture of hijab and chastity as one of the necessities of religious beliefs, requiring proper planning in the three areas of the individual, family and society, which requires a dynamic collective movement in various private and public areas for its implementation and operation. The purpose of the present study is to explain hijab and chastity and the methods of institutionalizing them in society. This study, which has been prepared using a library method and citing reliable jurisprudential sources, aims to first explain the meaning and concept of hijab and chastity to the factors of weakness and ways to strengthen and institutionalize it, and to take a useful step towards strengthening this matter.

Keywords: Hijab, chastity, institutionalization

JEL Classification: Jurisprudence - Law - Criminal and Criminology - International Law - Private Law

مقدمه

جامعه ایران، جامعه‌ای اسلامی و دینی با فرهنگ و تمدن هزار ساله با مردمی با اصالت و متدین است. مردان و زنان ایران چه پیش از اسلام و چه پس از اسلام دارای حجاب و پوشش مناسب بوده‌اند زیرا پوشش را برای خود یک ارزش و فرهنگ دانسته و همواره سعی در اجرای قوانین و هنجارهای اجتماعی داشته‌اند و در واقع این هنجارها و قوانین از بطن فرهنگ و اجتماع آنها بیرون آمده و این همان عقیده و نظر خود مردم است. باید اذعان کرد که با ورود اسلام به ایران پوشش و حجاب طبق دستورات و فرامین دینی برای زنان و مردان مسلمان امری ضروری و لازم و یک ارزش دینی و اجتماعی محسوب شده است. زنی که خواستار فعالیت در عرصه اجتماع است، برای در امان ماندن از آسیب‌های اجتماعی باید سعی در حفظ حجاب و پوشش خود داشته باشد. حجاب و عفاف هدیه‌ای الهی است که خداوند به بندگان خود سفارش کرده است و دارای فواید بسیاری در بعد فردی، خانوادگی، اجتماعی می‌باشد. در بعد فردی باعث ایجاد آرامش روانی فرد در جامعه خواهد شد و باعث عدم تهییج تحریک جنسی در بین افراد می‌شود. در بعد خانوادگی موجب اختصاص یافتن التذاذ‌های جنسی به محیط خانواده (ازدواج مشروع) که همین امر باعث اقبال قوی زن و شوهر و در نتیجه استحکام بیشتر کانون خانواده می‌شود و دیگر فواید حجاب در بعد اجتماعی حفظ و استیفای نیرو کار در جامعه می‌شود و در نتیجه بی‌حجابی و بدحجابی باعث کشاندن لذت‌های جنسی از محیط و کادر خانواده به اجتماع و در نتیجه تضعیف نیروی کار در جامعه خواهد شد. اما مسئله حجاب و عفاف در جوامع امروزه کم‌رنگ‌تر و ضعیف‌تر از گذشته شده این در صورتی است که داشتن پوشش مناسب در محافل و انظار عمومی از دغدغه‌های اصلی جامعه اسلامی ایران است. عدم گرایش به حجاب مناسب و منطبق با هنجارهای اسلامی، از مسائل مهم جامعه محسوب می‌شود و این مهم نیازمند نهادینه سازی و برنامه ریزی صحیح و کارآمد در سه حوزه فرد، خانواده، جامعه می‌-

باشد. بدون تردید با نهادینه سازی هنجارها و فرهنگهای خاص می‌توان انتظار داشت که چنین فرهنگ و آموزه‌هایی در عمل با نهایت استحکام به اجرا درآید.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم حجاب در لغت

با جستجو در فرهنگ لغت‌های معتبر فارسی از جمله فرهنگ معین و فرهنگ عمید برای واژه‌ی «حجاب» معنای مختلفی مانند: «پرده، ستر، نقابی که زنان چهره‌ی خود را به آن می‌پوشانند، روی‌بند، برقع، چادری که زنان سر تا پای خود را بدان می‌پوشانند.» (معین، ۱۳۷۹، ۱: ۱۳۴۰؛ عمید، ۱۳۶۷، ۵۵۷) آمده است. در کل می‌توان گفت حجاب به معنی پوشش، بدیهی‌ترین تعریفی است که می‌توان به آن اشاره کرد.

۱-۲- حجاب در معنای اصطلاحی

در اصطلاح شامل یک سلسله رفتار و گفتار همراه با عفت و پرهیزکاری است که مانع از به وجود آمدن هر نوع تمایل نامشروع میان دو نامحرم می‌باشد. حجب و حجاب هر دو مصدر و به معنای پنهان کردن است، و حجاب به معنای پرده نیز هست. (قرشی، ۱۳۵۴، ۲: ۱۸۰) در لسان العرب چنین آمده است: «الحجاب: الستر و امراه المحجوبه: قد سترت بستر» (ابن منظور، ۱۹۹۷، ۴: ۲۵۷).

حجاب شرعی از دیدگاه فقها یکی از احکام اسلامی است که برای پوشش زنان و مردان وضع شده است و اصطلاحاً عبارت است از پوشاندن ضروری مو و سایر اعضای بدن به جز صورت و دو دست (و گاهی دو پا) توسط زنان مسلمان (تنها در صورتی که کنیز نباشند) صابری دخت و همکاران، ۱۳۹۵، (۱۵۳)

۱-۳- عفت در لغت و اصطلاح

عفت در لغت به معنای خود نگهداری و در اصطلاح اخلاق به معنای خویشتن داری در برابر تمایلات افراط گونه نسبت به امیال مادی و نفسانی است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۴: ۵۷۳). شهید مطهری عفاف را اینگونه تعریف می‌کند:

اینبار گفته‌اند که به گمان ما اینها دو حقیقت اند و میزان وابستگی این دو نیاز به درنگ و تأمل بسیار دارد اما اینکه این دو لازم و ملزومند یا اینکه تقارن اتفاقی پیدا می‌کنند یا حکم نشانه و واقعیت را دارند و احتمالاتی است که هر کدام را قائلی است و به آسانی نمی‌توان نظر قطعی و نهایی را صادر کرد (مهریزی، ۱۳۷۹، ۲).

همان گونه که ملاحظه می‌کنید، اتفاق نظر واحدی درباره ی این دو مقوله وجود ندارد و شاید این اختلاف نظرات به اختلاف نوع نگرش هر یک بازگردد. گرچه در تلقیهای افراد جامعه نیز تشتت افکار و آراء به چشم می‌خورد برخی معتقدند که این دو هیچ ارتباطی با یکدیگر ندارند برخی حجاب را زیر مجموعه ی عفاف می‌دانند و برخی حتی علیرغم داشتن پوششی نامناسب خود را افرادی عفیف می‌دانند.

۳. رعایت حجاب در آموزه های اسلامی و حقوق ایران
۳-۱ حکم شرعی و تکلیفی حجاب بانوان در کتاب در شرع مقدس اسلام برای رعایت حجاب دستوراتی صادر گردیده و همانگونه که برای دیگر دستورات صادر شده از ناحیه شارع مقدس، پاداش و مجازات اخروی و در برخی موارد مجازات دنیوی نیز تعیین گردیده است. برای شناخت حکم شرعی حجاب ابتدا به بررسی آیات شریفه نازل شده در این خصوص و سپس به بررسی روایات و نظرات فقها می‌پردازیم:

قرآن کریم در سوره مبارکه احزاب می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»

«ای پیامبر به همسران و دختران و همسران کسانی که مؤمن هستند بگو چادرهایشان را بر خود فرو پوشند بدن و آرایش و زیورهایشان در برابر دید نامحرم قرار نگیرد. این پوشش به اینکه به عفت و پاکدامنی شناخته شوند نزدیک تر

عفاف و پاکدامنی یک حالت نفسانی است . یعنی رام بودن قوه شهوانی تحت حکومت عقل و ایمان، تحت تاثیر قوه شهوانی نبودن و شره نداشتن. (مطهری، ۱۳۸۶ : ۱۰۴).

۴-۱- مفهوم نهادینه سازی:

این واژه یکی از اصطلاحات علم جامعه شناسی است که بیشتر از آن به نهادینه شدن تعبیر می‌شود نهادینه شدن یک امر اجتماعی، یعنی پایه ای و ریشه ای شدن آن در متن و عمق جامعه و مقبول، تأیید و به رسمیت شناخته شدن آن ارزشها و مقررات توسط افراد جامعه. نهادینه کردن رفتار انسانی، در حقیقت جریانی است که انسان را از آغاز تولد در بر می‌گیرد و نیروهای آن را در مسیر مجاز می‌ریزد و هنجارهای اجتماعی را شکل می‌دهد.

جامعه شناسان نهادینه شدن را نوعی فرایند می‌دانند که طی آن اشکال منظم و منظم، بادوام و تا حد زیادی پیش بینی شده در کنش متقابل توسعه می یابد

بر اساس این تعریف نهادینه سازی حجاب و عفاف در جامعه به معنی اجرای جریانی است که طی آن بتوان که این دو قاعده ی رفتاری را به صورت منظم و بادوام در جامعه گسترش داد به نحوی که در متن و عمق جامعه تأیید شده و ارزشها و مقررات مربوط به آن توسط افراد جامعه به رسمیت شناخته شوند. (عبدالرضا زاهدی و همکاران، ۱۳۸۹، ۵۲).

۲. رابطه ی میان عفاف و حجاب و مفهوم آن دو در جامعه
در رابطه با این دو نظریه‌های مختلفی بیان شده است نظر برخی دایره‌ی مفهوم حجاب و عفاف بر یکدیگر منطبق نیست (غروی نایینی، ۱۳۸۶) طبق نظر برخی دیگر از محققان، بر وجود رابطه‌ی میان عفاف و حجاب اصرار ورزیده و رابطه‌ی این دو را به باطن و ظاهر، روح و جسم یا گوهر و صدف تشبیه کرده‌اند و گفته‌اند حجاب میوه عفاف است و عفاف ریشه‌ی حجاب از نظر عده‌ی دیگر حجاب یکی از مصادیق عفاف به شمار می‌آید (قاضی زاده، ۱۳۸) و از نظر برخی محققان رابطه و تلازم میان آن دو مکشوف نیست و در

پاکدامنی برای آنان بهتر است؛ و خدا شنوا و داناست (سوره نور، ایه ۶۰)

۳-۲- بررسی وجوب حجاب برای زنان در روایات

امام صادق (ع) می‌فرماید:

«لا یصلح للمراه المسلمه ان تلبس من الخمر و الدروع مالا یواری شیئا» شایسته نیست که زن مسلمان لباسی از روسری و چادر بپوشد که هیچ چیزی از بدن او را پوشش ندهد (فیض کاشانی، ۱۴۲۵، ۱۵۲۲).

۲- «سئل الصادق علیه السلام عن الذراعین من المراه هما من الزینه التي قال ... تعالی و لا یبدین زینتهن الا لبعولتهن؟ قال نعم و مادون الخمر و مادون السوارین»

از امام صادق علیه السلام سوال شد که آیا آرنج خانمها از زینتی است که خدای تعالی فرموده: نباید زینتشان را آشکار کنند مگر برای شوهرانشان؟ حضرت فرمود: بله غیر از خمار و غیر از دو دست. در بیان مادون الخمر یعنی غیر از آنچه خمار (روسری) از سرو گردن را بپوشاند به استثناء صورت. و در جمله مادون السوارین یعنی غیر از دو دست، منظور غیر از دو کف دست است. در این روایت حضرت امام صادق (ع) معنای زینت را مادون الخمر و مادون السوارین معنا فرموده است یعنی آنچه را که خمار یا روسری از سرو گردن می پوشاند به جز صورت، زینت محسوب می‌شود و آنچه که مادون السوارین یعنی کفین است زینت محسوب می‌شود که خدای تعالی آشکار کردن آن را نهی فرموده و مفهوم آن یعنی واجب است پوشاندن آنها غیر از موارد استثناء. (نوذری و همکاران، ۱۴۰۱، ۵۰۵).

۳-۳- حکم حجاب در بیان فقها:

همچنین مراجع تقلید متأخر در خصوص حدود حجاب شرعی در مقابل نامحرم، به شرح ذیل نظراتی بیان داشته اند:

۱- امام خمینی، در خصوص الزام شرعی حجاب معتقد است اسلام زن باید حجاب داشته باشد، ولی لازم نیست که چادر باشد. بلکه زن می‌تواند هر لباسی را که حجابش را به وجود آورد اختیار کند. سوی دیگر، در جلد ۱۹ همان کتاب، امام

است، و در نتیجه از سوی اهل فسق و فجور مورد آزار قرار نخواهند گرفت؛ خدا همواره بسیار آمرزنده و مهربان است»

همچنین در آیه ۳۱ سوره نور می‌فرماید:

«وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ یَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَیَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَیْضُرْنَ بِخُمْرِهِنَّ عَلَی جُیُوبِهِنَّ وَلَا یُبدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِی إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَکَتْ أَیْمَانُهُ أَوْ التَّابِعِینَ غَیْرِ أُولَی الْأَرْبَیِّهِ مِنَ الْجَالِ أَوْ الطَّالِقِ إِنْ بَلَغَ الْبَیْنَ لَمْ یُظْهَرُوا عَلَی عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا یَضْرِبْنَ بِأَرْجُلٍ لِّیُعْلَمَ مَا یُخْفِینَ مِنْ زِینَتِهِنَّ وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِیعًا آیة الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ»

«زنان مؤمن را بگو تا چشمها از نگاه ناروا بپوشند و فروج و اندامشان را از عمل زشت محفوظ دارند و زینت و آرایش خود جز آنچه قهراً ظاهر می‌شود بر بیگانه آشکار نسازند، و باید سینه و بر و دوش خود را به مقنعه بپوشانند و زینت و جمال خود را آشکار نسازند جز برای شوهران خود یا پدران یا پدران شوهر یا پسران خود یا پسران شوهر یا برادران خود یا برادران و پسران خواهران خود یا زنان خود یعنی زنان مسلمة یا کنیزان ملکی خویش یا مردان اتباع خانواده که رغبت به زنان ندارند یا اطفالی که هنوز بر عورت و محارم زنان آگاه نیستند و از غیر این اشخاص مذکور احتجاب و احتراز کنند و آنطور پای به زمین نزنند که خلخال و زیور پنهان پاهایشان معلوم شود. و ای اهل ایمان، همه به درگاه خدا توبه کنید، باشد که رستگار شوید»

و بار دیگر در سوره نور می‌فرماید:

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّتِی لَا یَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ یَضَعْنَ ثِیَابَهُنَّ غَیْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزَیْنَةٍ وَأَنْ یَسْتَغْفِفْنَ خَیْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ.

و بر زنان از کار افتاده‌ای که امید ازدواجی ندارند، گناهی نیست که حجاب و روپوش خود را کنار بگذارند، در صورتی که با زیور و آرایش خویش قصد خودآرایی نداشته باشند. و

یکی از عواملی که باعث می‌شود که برخی از دختران و خانم‌ها به سمت بی‌حجابی یا بدحجابی گرایش پیدا کنند پندار ارزش در جامعه است. آنان تصور می‌کنند خودنمایی و بدحجابی در انظار مردم و جامعه ارزش محسوب می‌شود. امام علی درباره این گونه از زنان می‌فرماید: «ان النساء همهن زینه الدنيا و افساد فیها» (تلاش و همت زنان در جهت زینت و آرایه‌های زندگانی دنیا و ایجاد فساد و تباهی در آن است البته مراد از فساد همه زنان نیست بلکه آن دسته از زنانی که به دنبال فساد و تباهی هستند و از این وسیله جهت نمایش دادن خود استفاده می‌کنند) (حرانی، ۱۳۶۳، ۱۵۶).

۵-۲- نفوذ فرهنگ غربی: تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه یکی دیگر از علل بدحجابی در جامعه است. در دنیای امروز دستگاه‌های تبلیغاتی غربی با پیشرفته‌ترین وسیله تبلیغی از جمله ماهواره و شبکه‌های اجتماعی سعی دارند فرهنگ بیگانه از اسلام را که در بیشتر موارد فاسد و مخرب است در کشورهای جهان سوم و مخصوصاً جوامع اسلامی پیاده و بر فرهنگ خود مسلط کند.

سرمرداران سیاست‌های غربی که غالباً صهیونیست‌ها و استعمارگرا نبودند با قصد و نیتی این کار را کردند. این باورهای غلط را باید بزدايید و این نمی‌شود مگر با آرایه بحث‌ها و کارهای اسلامی که نیازمند توجه و برنامه‌ریزی و کار بر روی آن است. که رهبر انقلاب اسلامی هم در بیانات خود به این امر مهم اشاره کرده‌اند (بیانات مهم رهبر انقلاب اسلامی، ۱۳۶۹).

۴-۳- ضعف ایمان و حیا: یکی از مهمترین عوامل بدحجابی ضعف ایمان و معنویت است که باعث ضعف حیا خواهد شد همانگونه که در قرآن در سوره نازعات بیان شده است ایمان همچون پناهگاهی است که انسان را از افتادن در پرتگاه گناه حفظ می‌کند و همچنین امام صادق با اشاره به ارتباط ایمان و حیا انسان بی‌حیا را بی‌ایمان می‌دانند (الکافی، ۱۳۸۳، ۵۵۲). پوشش و حیا دو مقوله تفکیک ناپذیر هستند. بدین صورت زنان با حیا زینت‌های خود را به نمایش نمی‌گذارند اما زنانی که اسرار ریای خود را به

خمینی حجاب را نوعی ارزش قلمداد مینماید باید توجه داشته باشید که حجابی که اسلام قرار داده است، برای حفظ آن ارزش‌های شماس‌ت هر چه را که خدا دستور فرموده است - چه برای زن و چه برای مرد - برای این است که، آن ارزش‌های واقعی که اینها دارند و ممکن است به واسطه وسوسه‌های شیطانی با دست‌های فاسد استعمار و عمال استعمار پایمال می‌شدند. اینها، این ارزش‌ها زنده بشود (امام خمینی، ۱۱۳۶۸: ۲۲۸).

۲- آیت الله مکارم شیرازی بیان می‌کند حجاب شرعی در مورد زنان، پوشیدن تمام بدن به جز صورت و دست‌ها تا می‌می باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳).

۳-۴- ضمانت‌های اجرایی عدم داشتن حجاب در ایران از دید قانون اساسی کشور لازمه جرم‌انگاری یک فعل، وضع مجازات قانونی از سوی قانونگذار برای آن است؛ زیرا تنها هر فعل یا ترک فعلی که برای آن مجازات تعیین شده باشد، جرم محسوب می‌شود بر همین اساس، تبصره ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، رکن قانونی تشکیل دهنده جرم رعایت نکردن حجاب شرعی است. بر اساس این تبصره، زنانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر شوند، به حبس از ده روز تا دو ماه و یا از پنجاه هزار تا پانصد هزار ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد (قانون مجازات اسلامی).

۴- عوامل و علل تضعیف حجاب: در جامعه مسلمانان بعضی هنجارگریزی‌هایی در مسئله حجاب به چشم می‌خورد که ما آن را با نام بی‌حجابی یا بدحجابی شناخته‌ایم که عواملی مثل شناخت، فرهنگ، خانواده، اجتماع، تاریخ، سیاست، اقتصاد، اعتقادات، مسائل روانشناختی در این رفتار سهم دارد که در این بخش از نوشتار اجمالاً به ذکر مهمترین علل و عوامل تضعیف حجاب در جامعه می‌پردازیم:

۴-۱- تغییر ارزش‌ها:

آگاهی با ارزشهای والای انسانی و تعلیمات الهی و مصالح و مفاسد معنوی و معارف الهیه است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ۱۷۸).

۴-۶ فقر و بیکاری: «کاد الفقر ان یکودن کفرا» (ری شهری، ۲۴۳۸). و «من الفراغ تکنون الصبوه» (آمدی، ۶۷۱). این که فقر با کفر همسایگی دارد و بیکاری سبک سری می آورد یکی از مصادیق خود را در پوشش زنان نشان می دهد. فقر مالی انسان های ضعیف، کم اراده، مطیع و منفعل را در بسیاری از موارد به خود فروش وامی دارد. خود فروشی جلوه گری می - خواهد و نمایشگری، بلکه مشتری کلایش را ببیند، بپسندد و بفرشد.

۴-۷- کنترل شدید: در بعضی از خانواده ها آنچه را خداوند نیز دستور به حرام بودنش، حتی مکروه بودنش نداده اند حرامش می کند. تعصب ورزی های بی مورد، غیرت ورزی های نامعقول، منع از تفریح، مسافرت، مهمانی، بازی و سرگرمی و معاشرت های سالم فضای خانه را به تنگی و فشار قبر بیشتر شبیه تر می کند. وقتی از خردسالی به دختران به طور مستقیم غیر مستقیم تحمیل و تفهیم می شود که دختر باید مقید، محدود، و تحت سلطه باشد و پسر قرعه رهایی، قدرتمندی و سلطه گری را به نام خود زده، در بزرگی و در سن استقلال شخصیت، او را به کوششی تلافی جویانه واداشته ایم که با چشیدن طعم آزادی به همه مسائل تحمیلی پشت خواهد کرد. و ان این کارهای او اعتراضی خواهد بود به آنچه تاکنون روح او را می آزارده است (غلامی، ۲۰۹).

۵. راهکارهای نهادینه سازی حجاب و عفاف
امری که بر هر کسی پوشیده نیست و فراوان دیده می شود این است که ما بسیاری از آموزه ها و گزاره های را قبول داریم و به صدق و صحت آن اذعان داریم اما در عمل از اجرا و پایبند بودن به آن اجتناب می ورزیم چنانچه در حوزه های امور شخصی، اجتماعی و اعتقادی و .. این مسئله به وفور وجود دارد. علت چنین امری را می توان عدم تعمق و نهادینه سازی

نمایش می گذارند پرده بین خود و خدا را دریده اند و و به شخصیت و اعتبار خود خدشه وارد می کنند. هر چند حجاب به معنای برخورداری از همه مراتب عفاف نیست ولی عفاف بدون رعایت پوشش ظاهری قابل تصور نمی باشد (اسماعیلی، ۱۳۸۳، ۵۹).

۴-۴- کمبود محبت و عاطفه: گاهی اوقات اگر ابراز محبت در انسان نباشد موجب کمبودهای شخصیتی در فرد می شود و فرد در پی جبران آن خلاها به راههایی متوسل می - شود. کمبودهای عاطفی در خردسالی و گاهی در بزرگسالی هویت شخص را به شدت دچار کاستی می کند. اینگونه افراد چنانچه راهنمای درستی نداشته باشند برای جبران آن به شیوه های غیر طبیعی دست می زنند و شخصیتی دروغین و بی پایه برای خود رقم می زنند.

بررسی برخورد برخی زنان و دختران در مسئله پوشش کاملاً نشانگر آن است که خودآرایی و خودنمایی نوعی ایجاد شخصیت پنداری است تا با جلب نظر آنها را بپوشانند چرا که انسان موقیت طلب است و همواره می خواهد در میان مردم از جایگاهی برخوردار باشد که چنین جایگاهی به دو صورت حقیقی و کاذب محقق می شود. بدین صورت که موقعیت حقیقی از راه تحصیل فضایل اخلاقی و علم بدست می آید و برخی از زنان فاقد این فضیلت با نمایش گذاشتن خود و جاذبه های ساختگی زنانه سعی در جلب توجه و پاسخ دادن به کمبودهای عاطفی خواهد شد (فلاحی زاده، ۱۳۹۲، ۱۸۰).

۴-۵- عدم آگاهی از عواقب بدحجابی: بسیار فراوان دیده می - شود که افراد جاهل و ناگاه در جامعه مرتکب اعمال زشتی می شود که دارای صفات رذیله ای هم هستند و هنگامی که آگاهی کافی درباره قبح آن اعمال و فساد و زیان های آن صفات پیدا می کنند یا سطح معارف آنها بالاتر می رود به طور کلی آن اعمال و صفات را رها کرده یا حداقل آن را کاهش می دهد. البته منظور از علم و آگاهی در اینجا آگاهی بر مادیات و فنون و صنایع نیست زیرا بسیاری افراد می گویند که از این مسائل آگاهند و از همه آلودگان هم آلوده ترند. بلکه منظور از علم و

تحسین او پرداخت. پاسخگویی ممکن است به شیوه های مختلف، از جمله ستایش رفتار، ابراز مهرورزی، واگذاری مسئولیتهای متناسب با رفتار فرزند و وعده پاداش به او باشد(ملکی، ۱۳۹۵، ۳). خدا فرموده «من فرح ابنته فکانما اعتق رقبتهم ولد اسماعیل»

کسی که دخترش را خوشحال کند، مثل آن است که بنده ای از فرزندان اسماعیل را آزاد کرده باشد(طبرسی، ۱۳۰۶، ۲۲۱) ۵-۳-۲: نصیحت و موعظه

انسان به دلیل ویژگیهای مادی زندگی خود، همیشه در معرض جهل و غفلت قرار دارد. استفاده از موعظه و نصیحت، در غفلت زدایی او بسیار مؤثر خواهد بود. دختران نیز از این قاعده مستثنا نیستند، بلکه به لحاظ وابستگی عاطفی به پدر و مادر، نصیحت پذیرتر هستند. بنابراین در تربیت دختران، بهره گیری از پند، موعظه و نصیحت، بسیار اثربخش خواهد بود. در منابع دینی، از موعظه به عنوان «زنده کننده قلب بیدار بخش، جلا دهنده دل، بطرف کننده غفلت نام برده شده است(داوودی، ۱۳۸۹، ۱۹۴). بنابراین والدین موعظه و نصیحت را باید در دستور کنار خود قرار دهند چنانکه در سیره معصومین موعظه و نصیحت به فرزندان دیده می شود همچنین شواهد زیادی مبنی بر توصیه های بزرگانی همچون لقمان حکیم به فرزندان دیده می شود. نیز اهل بیت توصیه های فراوانی بر موعظه داشتند برای نمونه، امام علی به فرزندشان امام حسن توصیه می کند «احی قلبک بالموعظه» دلت را با موعظه زنده نگهدار.

البته در موعظه به فرزندان نکات زیادی را باید مورد توجه قرار داد از جمله اینکه موعظه نباید با برخوردهای تحکم آمیز و امر و نهی های لجاجت برانگیز همراه باشد. علاوه بر این، دعوت و موعظه باید به موقع و سنجیده و بجا باشد یعنی در هر وضعیت فکری و روحی فرزند، متناسب با همان وضعیت و سطح توقع فرزند، با او رفتار شود(شکوهی، ۱۳۹۵، ۱۵۳) متأسفانه گاهی والدین روشهای متعلق به نسل و مقتضیات زمان دیگر را به اجبار به فرزندان خویش تحمیل می کنند

صحیح آن آموزه دانست که بدون شک عوامل متعددی در این فرهنگ سازی و نهادینه سازی آن سهیم است که به تناسب برخی قوی و برخی تاثیر کمتری دارد که اجمالاً به مهمترین آنها در زمینه فردی، خانوادگی و اجتماعی می پردازیم.

۵-۱- فرد

تقویت ایمان و اعتقاد: در زن بایده همواره باور و ایمان استوار و عمیق ایجاد گردد. زنی که دل به حق داده و اندیشه به خدا سپرده و و فرجام زندگی دنیوی اش را پذیرفته چطور حاضر می شود خود آرایی و خودنمایی کند و خود را در معرض نگاههای هوس آلود قرار دهد و زمینه فساد را فراهم کند.

۵-۲: اعتلای فرهنگ حجاب از طریق آگاهی جمعی: زنی که از مقام و ارزش واقعی خود آگاه گردد و فلسفه حجاب را از دیدگاه اسلامی بداند و در انتخاب حجاب ریشه ای برخورد کند در این صورت حجاب را همچون حصار و زندان تلقی نمی کند بلکه آن را باعث وقار و متانت خود می داند(اکبری، ۱۳۸۳، ۸۲).

۵-۳- خانوادگی:

خانواده به عنوان کوچکترین واحد اجتماعی ولی موثرترین عامل تربیت فرزندان محسوب می شود که جهت نهادینه سازی حجاب توسط خانواده می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۵-۳-۱: تشویق و ترغیب

در تربیت دینی، پیامها تحمیل کردنی نیستند، بلکه پذیرفتنی هستند از این رو، لازم است والدین بکوشند آموزه ای دینی را با تشویق و ترغیب همراه کنند و آن را با نرم زبانی و لطافت سخن، پذیرفتنی تر کنند(یوسفیان، ۱۳۸۳، ۱۱۴). استفاده از واژه های دلنشین و زیبا در دعوت فرزندان به حجاب نقش اساسی دارد. در این زمینه لازم است بیشتر درباره زیبایی های حجاب سخن گفته شود و سخن از گناه و مجازاتهای سخت آن در مرحله بعد قرار گیرد(لقمانی، ۱۳۸۹، ۴۸). صحبت دوستانه و سرشار از دوستی و محبت با فرزند نیز در تاثیرگذاری سخن، مؤثر است. در تشویق کودکان به حجاب نیز می توان با پاسخ مثبت در برابر رفتار مطلوب کودک به

دینی، آراسته شوند، می توانند فرزندان را هم به اخلاق و آداب دین مزین کنند به همین جهت امام صادق می فرماید: «طوبی لمن کانت امه عفیفه» خوشا به حال کسی که مادرش عفیفه باشد (مجلسی، ۱۳۹۶، ۲۵۸)

۵-۵- شناخت هویت و استعداد
از دیگر شیوه های تربیتی که موجب نهادینه شدن حجاب و عفاف می شود هویت شناسی است هویت شناسی باعث می شود انسان به عمیق ترین لایه های درونی انگیزه ای رفتار خویش هدایت شود انسان با تعمق در وجود خود، درمی یابد که خداوند او را برای هدفی متعالی آفریده است و نباید گوهر ارزشمند وجودی خود را ارزان از دست بدهد. در این روش، تمام تلاش والدین این است که کودک و نوجوان، ارزش وجودی و توانمندی های خود را بشناسد و به عزت درونی دست یابد و اقدامات لازم را برای حفظ و ارتقای سربلندی خود انجام دهد. اگر احساس خودباوری در کودکان و نوجوانان تقویت شود، همیشه و در تمام امور سعی می کنند ارزش خود را حفظ کنند و نفس خود را به پلیدیها آلوده نکنند و رو به تعالی بروند (علا الدینی، ۱۳۸۹، ۱۳۸).

از این رو، در اولین مرحله لازم است ارزش وجودی دختر به او شناسانده شود تا وی دریابد که ارزشش در بدن مادی خلاصه نمی شود و مقام او بسیار بالاتر و والاتر از آن است که با خودنمایی، این ارزش زودگذر را برای خود کسب کند (اکبری، ۹۲). با این روشنگری، دختر نوجوان و جوان در می یابد کسی که حجاب را انتخاب می کند و عفت و حیا را بر میگزیند، در حقیقت، مهارت تصمیم گیری و مدیریت احساس با عقل را فعال کرده و زمینه تمرکز فکری و روحی برای رشد و پیشرفت علمی را در خود فراهم کرده است (واسطی، ۱۳۸۸، ۷۷)

۵-۶- تقویت فرهنگ غیرت: زنان با هر فرهنگ و عقیده ای به نظر و سلیقه همسران خود در انتخاب های خویش لباس و وضع ظاهری توجه کند. از این رو غیرتمندی مردان در این زمینه نقش بسزایی دارد. با توجه به این واقعیت ترویج

در حالیکه فرزندان به دلیل تغییر شرایط و موقعیت اجتماعی، به دنبال خواسته ها و مطالبات دیگری هستند در این باره، امام علی می فرماید «لا تفسروا اولادکم علی آدابکم، فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» فرزندان را بر آداب خود تربیت نکنید چرا که آنها برای آینده و زمانی غیر از زمان شما آفریده شده اند (ابن ابی حدید، ۴۴۴ق، ۲۶۷).

۵-۴- الگودهی و الگوسازی
والدین می توانند به صورت غیرمستقیم، یعنی از طریق رفتار و عملکرد، بدون استفاده از آموزشهای گفتاری، به نهادینه سازی حجاب و عفاف در فرزندان بپردازند. معمولاً مادرانی که دغدغه حجب و عفاف دارند و در برخورد با نامحرم، رفتار عفیفانه از خود نشان می دهند و این حالت در وجود آنها نهادینه شده است، در عمل و به طور غیرمستقیم به نهادینه سازی باور حجاب و عفاف در فرزند خویش می پردازند. یکی از شیوه های مؤثر در نهادینه کردن حجاب و عفاف، روش الگویی است. در این روش، فرد از افراد دیگر سرمشق و الگو می گیرد و از رفتار آنان پیروی و خود را با آنان همساز می کند. در اینجا باید گفت یکی از اولین کسانی که فرزندان از آنان الگو می گیرند، والدین هستند و بنابراین پدران و مادران باید از حیث دیداری، شنیداری گفتاری و کرداری، اسوه حسنه باشند (درستکار، ۱۳۹۵، ۵۸).

همسویی رفتار و گفتار والدین، نقش مهم و تاثیرگذاری در باورهای دینی و اخلاقی فرزندان دارد (یوسفیان، ۱۳۸۶، ۱۱۴). در واقع، کودکان به این دلیل که نمیتوانند در کارهایشان هدفگیری درستی داشته باشند، تمام توجهشان به پدر و مادر و اطرافیان است و اعمال و حرکات آنها را مشاهده و تقلید می کنند (فرهادیان، ۱۳۹۲، ۳۸). بنابراین برای باحجاب شدن فرزندان، لازم است مادر، خود الگوی درست حجاب و رفتارهای توأم با حیا باشد تا انطباق رفتار و گفتارش سبب تاثیر کلام او شود و فرزند نیز به حجاب گرایش پیدا کند. به همین دلیل، والدین به ویژه مادران، الگوی عملی دختران هستند و لذا گفته می شود چنانچه مادران به تربیت اخلاقی

فرهنگ غیرت در در میان مردان به به ترویج و تحقق پوشش دینی در جامعه کمک می کند (شفیعی، ۱۳۴۳، ۲۹۸).

۵-۷- اجتماعی:

۵-۸-: روشنگری و عمومی کردن مطالعه

عموم مردم هنوز از اثرات فاجعه بار این پدیده آگاه نیستند و بشتر آنها خود را و خانواده خود را مصون از این اثرات می دانند. بدین جهت باید نسبت به این خطرات مهم روشنگری کرد تا همه خواستار برخورد با بدحجابی شوند.

۵-۹-: نظارت بر مراکز آموزشی

واقعیت های موجود و آمار منتشر شده بیانگر این است که نیمی از دانش آموختگان و دانشجویان مراکز آموزشی اعم از دانشگاهها و دوره های متوسطه را زنان تشکیل می دهد. اگر فضای آموزشی ما فضای اسلامی باشد از مدیر تا دانشجو می تواند عامل مهمی در بازدارندگی از بدحجابی باشد (شفیعی، ۱۳۴۳: ۸۵).

۵-۱۰-: تقویت مبانی ارزشی دینی در رسانه های جمعی

اصولاً در عصر حاضر رسانه یکی از عوامل قدرتمند و تاثیرگذار بر جریان های اجتماعی است و به طریق اولی این نهاد عظیم اجتماعی تاثیر زیادی در مسئله حجاب و عفاف دارد.

راهکارهای صدا و سیما برای برنامه ریزی در زمینه حجاب و عفاف بدین صورت که ابتدا باید دانست که به همان آسان که می توان هنجارهای قانونی جامعه مانند رعایت مقررات راهنمایی و رانندگی را برای مردم طرح یا القا کند نمی توان پیام های دینی و ارزشی را به مردم منتقل کرد بنابراین در این زمینه نیاز ابراز سیاستها و کاربردهایی از جمله نکوهش ترویج رفتارهای غربی، تشویق به حفظ ارزش های اسلامی، تبیین آثار زیان بار روابط ناسالم و غیر شرعی و معرفی الگوی روابط سالم، تبیین آثار مطلوب رعایت حدود در ارتباط میان زن و مرد، طرح و تقبیح نگاه ابزاری غرب به زن را باید بکار برد (شفیعی، ۱۳۴۳: ۸۲).

۶. راهکارها و پیشنهادات جهت نهادینه سازی فرهنگ حجاب و عفاف

دولت اسلامی در زمینه اجرایی می تواند با انجام امور زیر بنایی، زمینه گسترش عفت عمومی را در جامعه اسلامی فراهم سازد و با تصمیم گیری درست و کارآمد ریشه بی عفتی را در جامعه از بین ببرد یا کاهش دهد که برخی از این راهکارها عبارتند از:

۱. رفع مشکلات اقتصادی شهروندان و حل مشکلات معیشتی که در بیشتر موارد این بی عفتی و خودنمایی ناشی از مشکلات اقتصادی است.

۲- ایجاد بستری مناسب برای ازدواج جوانان

۳- ایجاد فضای سالم رقابتی در زمینه ورزش، دانش و هنر و گسترش ارتباطات برای هدفمند کردن جوانان

۴- جهت بخشی به گزینه جنسی جوانان و جلوگیری از پخش و عوامل تحریک کننده، ایجاد تفریگاههای سالم و مناسب با شان و جایگاه جامعه اسلامی که زمینه رشد فرهنگی در آن فراهم بوده و غیر مستقیم زیر نظر باشد.

۵- ایجاد مراکز مشاوره و پاسخگویی جهت آگاهی رسانی و رفع شبه به افراد به صورت کم هزینه یا در صورت امکان رایگان
۶- اجرای سیاست های اصلاح گرایانه در ساختارهایی که غیر کارشناسی کار می کنند و مبانی و اصول اسلامی هماهنگ نیستند.

۷- حذف ضد ارزش ها و مظاهر ضد اخلاقی

۸- معرفی الگوی مناسب ارتباط زن و مرد مسلمان در سازمان های وابسته به دولت از سوی برنامه سازان فرهنگی دولت پس از هماهنگی با متولیان امور دینی.

۷. نتیجه گیری

با توجه به مطالب ارائه داده شده فوق، حجاب شرعی از دیدگاه فقها یکی از احکام اسلامی است که برای پوشش زنان و مردان وضع شده است و اصطلاحاً عبارت است از پوشاندن ضروری مو و سایر اعضای بدن به جز صورت و دو دست (و گاهی دو پا) توسط زنان مسلمان (تنها در صورتی که کنیز نباشند). که از ارزشهای اسلامی هست و همواره مورد تاکید دین و اولیا دین بوده و به آن حکم وجوب داده اند و در جامعه

۵. اسماعیلی، مریم (۱۳۸۳). مقاله حجاب برتر و علل بی حجابی، دانشنامه موضوعی قرآن کریم پژوهشکده علوم و فرهنگ اسلامی، قم، شماره ۱۲.
۶. اکبری، محمود (۱۳۸۳). مروراید عفاف،
۷. امام خمینی، روح الله (۱۳۶۸). ترجمه تفسیر المیزان، جلد پانزدهم.
۸. آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰). غررالحکم ودررالکلم. جلد اول، قم : دارالکتب الاسلامیه.
۹. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با شورای فرهنگی اجتماعی زنان (۱۳۶۹).
۱۰. جعفریان، رسول (۱۳۸۰). رسائل حجابیه، جلد دوم
۱۱. داوودی، محمد (۱۳۸۹). سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت، جلد دوم .
۱۲. درستکار، جواد (۱۳۹۵) کودکی بهترین دوران برای آموزش حجاب و عفاف. قم.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی الغریب القرآن، بیروت : دارالعلم.
۱۴. ری شهری، محمد (۱۳۴۳). میزان الحکمه، جلد سوم. قم : مؤسسه دارالحديث العلمیه و الثقافیه.
۱۵. زاهدی، عبدالرضا؛ امرایی، ایوب؛ نظر بیگی، مریم (۱۳۸۹). روش قرآن کریم در نهادینه سازی عفاف و حجاب، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان، سال سیزدهم، شماره ۴۹.
۱۶. شفیعی، ابراهیم (۱۳۴۳). فرهنگ حجاب و عفاف، جلد دوم، پژوهشکده فقه و حقوق
۱۷. شکوهی، محسن (۱۳۹۵). تعلیم و تربیت اسلامی.
۱۸. صابری دخت، سارا ؛ نسل محمد، غلامرضا (۱۳۹۵). بررسی نقش خانواده در پیشگیری اجتماعی از بدحجابی، فصلنامه دانش انتظامی، سال هجدهم، ویژه نامه بهار.
۱۹. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۰۶). مکارم الاخلاق، جلد اول
۲۰. علاءالدین، سید محمد رضا (۱۳۸۹). شیوه های موثر نهادینه کردن حجاب و عفاف در کودکان و نوجوانان از منظر قرآن و روایات. ش ۳۷.
۲۱. عمید (۱۳۶۷). فرهنگ لغت
۲۲. غروی نائینی، نهله (۱۳۳۸۶). پوششی در معنا مفهوم حجاب، کتاب زنان ، شماره ۳۶.
۲۳. غلامی، یوسف (۱۳۸۸). اخلاق و رفتارهای جنسی، دفتر نشر معارف.
۲۴. فتاحی زاده، فتحیه (۱۳۹۲). حجاب از دیدگاه قرآن و سنت، چاپ دهم، قم.
۲۵. فرهادیان، رضا (۱۳۹۲). آنچه والدین و مربیان باید بدانند. چاپ بیستم.

از ارزش بالایی برخوردار است زیرا سلامت فرد، خانواده و جامعه در گرو آن است. لذا این امر نیازمند برنامه ریزی صحیح و مدون در اجتماع است و این مهم محقق نمی شود مگر با تقویت و نهادینه کردن آن از راههای صحیح و کارآمد مانند تقویت ایمان و عقیده، آگاهی دادن از فرد و خانواده از طریق مختلف مانند، رسانه، مدرسه، دانشگاه و فرهنگ سازی و نهادینه کردن آن و همکاری و همیاری دولت در زمینه های مختلف از جمله بهبود وضعیت اقتصادی، اشتغال جوانان، و گسترش آگاهی سازی و فرهنگ سازی و ..

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می شود.

از آقای دکتر عبدالله عزیزاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می شود.

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می شود.

نگارندگان بر خود لازم می دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سپاسگزاری نمایند.

منابع

- قرآن کریم
۱. ابن ابی حدید (۶۴۴). شرح نهج البلاغه، جلد ۲۰.
 ۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳). تحف العقول، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی مدرسن قم : قم
 ۳. ابن منظور، محمد بن محمد کرم (۱۹۹۷). لسان العرب، الطبع الاولى، دارصادر، بیروت.
 ۴. احمدي، حبیب الله (۱۳۷۹). فاطمه الگوی زندگی، چاپ پنجم، قم

۲۶. فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۲۵). الشافی فی العقائد و اخلاق و الاحکام. جلد دوم، دارالنشر اللوح المحفوظ.
۲۷. قرشی، علی اکبر (۱۳۵۴). قاموس قرآن، تهران: دارالکتاب اسلامی.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۳). الکافی، جلد دهم، چاپ هفتم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۹. لقمانی، احمد (۱۳۸۹). چگونه فرزندانمان باحجاب شود. جلد اول، چاپ اول.
۳۰. مجلسی، محمد باقر (۱۳۹۶). بحار الانوار، جلد پنجم، دارالکتاب الاسلامیه.
۳۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا.
۳۲. معین، محمد (۱۳۷۹). فرهنگ لغت، جلد اول.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷). اخلاق در قرآن، با همکاری جمعی از فضلا، مدرسه امام علی ابن ابیطالب، قم. جلد اول، چاپ اول.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۳). استفتائات جدید، جلد اول، مؤسسه علی ابن ابیطالب.
۳۵. ملکی، پری (۱۳۹۵). بررسی شیوه‌های تربیتی و آموزشی خانواده پیرامون نهادینه کردن و حفظ حجاب در کودکان و نوجوانان. سومین کنفرانس بین المللی پژوهشهای نوین مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی.
۳۶. مهریزی، مهدی (۱۳۷۹). آسیب شناسی حجاب، تهران: جوانه رشد.
۳۷. نوذری، احمد علی؛ وطنی، امیر؛ قورچی بیگی، مجید (۱۴۰۱). بررسی جرم انکاری عدم رعایت نکردن حجاب در فقه امامیه حقوق ایران، فصلنامه علمی پژوهشی سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، دوره ۶، شماره ۳.
۳۸. واسطی، عبدالحمید (۱۳۸۸). نگاهی دیگر به حجاب. مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلامی، مشهد مقدس.
۳۹. یوسفیان، نعمت الله (۱۳۸۶). تربیت دینی فرزندان. جلد اول، چاپ اول.

قوانین
قانون اساسی
قانون مجازات اسلامی